

BALÁZS IMRE JÓZSEF

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA, VERS, ANOMÁLIA, ISTEN

Sigríður Hagalín Björnsdóttir: *DEUS*

■ Van a világirodalmi áramlásnak egy jótékony, a váratlanságtényezőt mozgásba lendítő képessége. Olyan megoldások, poétikai kódok, irodalom elé állított célkitűzések kombinációjaként tekintek a *DEUS*-ra, amely magyar nyelven, a magyar kultúra aktuális logikájában bizonyára nem jöhetett volna létre, miközben egyenként ismerősek az elemek, amelyekből összerakta az izlandi szerző, Sigríður Hagalín Björnsdóttir. Az író nő munkái közül nem ez az első, amelyiknél hasonlót érzékelek olvasás közben: mind *A sziget*, mind a *Tűzek*, mind a *DEUS* rendkívül aktuális kérdéseket jár körül ráadásul rendre olyanokat, amelyek kicsit a jövő felé is ellépnének: mintha időben mindig öt-tíz évvel előbbre járnánk, mint a megírás aktuális jelene. *A sziget* azt a gondolat-kísérletet végezte el regényformában, milyen lenne egyik pillanatról a másikra újra nemzetállamszigetté válni, kiiktatódva a globalizációs áruáramlásból és információáramlásból. Donald Trump amerikai védővámjai mintha hasonló képletekkel próbálkoznának, közel egy évtizeddel később. A 2020-as *Tűzek* a természeti katasztrófákkal való együttélést modellezi a nyugati, jóléti társadalmak keretein belül egy olyan jelenésre összpontosítva, amely Izlandot különösképp érintheti: a vulkáni aktivitásra. Az eredeti nyelven 2023-ban megjelent *DEUS* a mesterséges intelligencia életünkbe építhetőségéről szól 2024-ben ez már magyarul is hozzáférhetővé vált Patat Bence kiváló fordításában. Kicsit mintha ismét előreszaladt

volna időben a szerző, de a világ szélesebben talpal a nyomában.

A *DEUS* tézisregény ez a regénytípus a huszadik század folyamán nagy karriert futott be, és természetesen a problematikus pontjai is gyorsan felszínre kerültek. Az izlandi kultúrában, a huszonegyedik században megképeződve viszont Sigríður Hagalín Björnsdóttir regényei újra és újra azt a hatást keltik, hogy tézisregény voltuk mellett a világ legaktuálisabb, a nyilvánosságot és az egyes társadalmakat leginkább foglalkoztató kérdésekről beszélnek. Azokról a témákról regényt írni, amelyek a hírportálok címdalán szerepelnek aktuálisan, komoly kihívás. A szerző módszere kibontani, kontextusba helyezni ezeket a problémákat és a spekulatív fikció eszközeihez nyúlva ki is élezni azokat, szélső pontokig juttatva benünket. Ez voltaképpen pontosan azoknak a téteteknek az érzékelése is egyben, hogy mire lehet jó az irodalom: átélhetővé tenni a dolgokat, kiszabadítani a címlaphírt a pillanatnyiságából, szingularitásából, és egy komplexebb hálózatban láttatni azt. Sigríður Hagalín Björnsdóttir regényei ugyanakkor huszonegyedik századi módon tézisszerűek: hordozzák a posztmodern irodalom többperspektívájúságának, nyitottságának a jellegzetességeit a regények például rendre olyan ponton vágják el a kibontakozó cselekményszálát, ahonnan többféleképpen alakulhatnak tovább a dolgok. Hordozzák ugyanakkor a hollywoodi tömegfilmek szerkesztésmódjának, karakterformálásának nyo-

mait is: nem tévedés talán azt sem megfigyelni, hogy a huszadik század első felének tézisregényei az ezredforduló táján hollywoodi populáris produkciók formájában kezdtek visszaszivárogni kultúránkba.

A *DEUS* midcult, illetve middlebrow regény. Ez leginkább a zsánerműfajokhoz való viszonyában érhető tetten: Sigríður Hagalín Björnsdóttir újra és újra disztópikus, a science fiction műfajai felé nyitó regényeket ír. A cselekményszövésnek különösen az az ága ebben a regényben, amelyik az Andri Már nevű szereplő történetét követi, aki újságíróból egy nagy nyelvi modellen alapuló chatbot szövegírójává és korrektorává válik, a Cég, a Korporáció mítoszára épülő sci-fikből lehet számunkra ismerős. Egy másik szál, Ísabella története leginkább a young adult kódokkal, az ifjúsági regények tipikus konfliktustípusaival kapcsolja össze a cselekmény kibontakozását. Ísabella bullying áldozata az osztálytársak körében, családjá nehéz anyagi helyzettel küszködik, ezért előbb-utóbb saját lábára kell állnia a regény végére pedig meg is találja saját hangját, szövetségeseit, illetve a lehetséges utakat, amelyek kivezethetik őt addigi helyzetéből. A regény szerkezete, sokszólamúsága, asszociatív hálózatai emelik ki a művet a pusztán zsánerkódok szerinti olvashatóságából. A szerző úgy helyezi egymás mellé a tudományos kutatások aktuális sajtóhíreit és olykor enyhén átírt változatukat, illetve a regényhősök életében végbemenő történéseket, hogy a regény világa kitágul. Több szinten válnak értelmezhetővé az emberi döntések, amikor állati viselkedésekről, a szubatomi illetve kozmikus világról, a nagy adathalmazok felhasználásának jellegéről, teológiai és poétikai kérdésekről való információk kontextusában kell értelmeznünk őket. A regény síkváltásai, különböző szövegtípusokat ötvöző jellegzetességei hozzájárulnak a mű midcult-közeg felé mozdításához. Ilyen értelemben azt vehetjük észre, hogy az a jellegzetesség, amit a világ például a „skandináv kri-

mi” műfaji ismérvei alapján szokott meg és ismer fel talán legkönnyebben komoly és aktuális társadalmi kérdések zsánerműfajokon belül történő megjelenítését, az lényegesen tágasabb ki-sugárzású. Az északi irodalmaknak eszerint valamelyest védjegyévé vált a minőségi, problémacentrikus midcult, Sigríður Hagalín Björnsdóttir regényeit is beleértve.

A *DEUS* magáról az irodalomról is szól, az irodalom lehetséges helyéről a kortárs társadalomban ezt pedig két irány összekapcsolásával találja meg: egyrészt az emberek szakralitásgényének analízise nyomán jut el oda, hogy az irodalom egyfajta transzcendens iránti tájékozódásra adott válasz. Ez az opció egyébként, mint arra több irodalomtörténeti elemzés rámutatott, a társadalom szekularizációs folyamatára való reakcióként, a romantika korától kezdve néhányszor felmerült már az irodalomrendszerben. A másik irány az anomáliák felől ragadja meg az irodalmi kódolás kérdését. A regényben, némileg eltúlzott és kiélezett módon, a versszerű kommunikáció lesz az, amely kizökkenti a mesterséges intelligencia bevált algoritmusait, pánikot okozva a Korporációban. További funkciókban is megjelenik persze az irodalom, ezek közül az önismereti-pszichológiai dimenzió végső soron kézenfekvő mozzanat a verstől kezdetben idegenkedő, érzéseiket megfogalmazni nem tudó szereplők számára utat nyit. Ugyanakkor a regény egyik emlékezetes jelenetében a vers az agresszió megszelídítésére irányuló orpheuszi funkcióban is felbukkan: az Ísabellát zaklató osztálytársakat, akik éppen élő közvetítéssel próbálják a bullying hatását felerősíteni, kizökkenti az, hogy Ísabella hirtelen egy verset kezd mondani fejből, és a lájv ezt is rögzíti. Amikor a zaklató versben, saját arcába mondva hallja ezt: „Ölnöd kell, hogy élhess [...] // Ahogy a testvéredre taposol / érzed, hogy az élet szétárad a lábaddban”, visszahőköl, a váratlanság ereje megakasztja a folyamatot. Ísak Hardarson izlandi költő verse a költészet egyik le-

hetséges erős, ugyanakkor nagyon köznap-i modelljét nyújtja tehát a könyvben. Hogy ezt az erőt a young adult kód szerint is értelmezni tudják a zaklatók, azt pontosan jelzi az egyik fiú reakciója: „Mi az, elkezdte rád rappelni, Ísadebella?”

Mi a tézis tehát a könyvben? Mi a műből kirajzolódó mesterséges intelligenciakép? Hol áll ehhez képest az ember?

A tézis voltaképpen egyszerű: az emberiségnek a mesterséges intelligencia korában is szüksége van az emberi jelenlétre, arra, hogy figyeljen a felmerülő problémákra, monitorizálja azokat, ne vesse alá magát vakon se statisztikai, se egyéb értelemben a mesterséges intelligencia „döntéseinek”, illetőleg javaslatainak. Az írástudók szerepét ebben a közegben két szereplő életútján keresztül is követhetjük: a központi szereplő, Sigfús Helgason a regény első jelenetében éppen buszsofőrként dolgozik, de fokozatosan kiderül, hogy korábban szerkesztő, sokkötetes költő volt. Amikor egy rehabilitáció után visszakapaszkodik a köznap-i életbe, a kiadója azt a lehetőséget ajánlja fel számára, hogy dolgozhat a mesterséges intelligencia által írt könyvek szövegének rendbe tételén, véglegesítésén. Ezeket halott, lélektelen szövegeknek érzi, és gyorsan beadja a felmondását, így lesz előbb buszsofőr, aztán hajléktalan, aztán a DEUS chatbotjának eltérítője. A másik fontos szereplőnek, Andri Márnak az addigi munkáját a generatív mesterséges intelligencia lehetetleníti el: az újságok, médiavállalkozások sorra szűnnek meg Izlandban a hírszerkesztők feladatainak nagy részét is átveszi az MI, Andri Márnak 42 évesen újra kell kezdenie az életét, új munkát kell keresnie. Végül ezt a DEUS Technologies keretein belül lát-szik megtalálni, a Pastor nevű csevegőalkalmazás fejlesztésébe vonják be. Ez az alkalmazás lényegében az egyházakon kívül szoruló, sajátosan hívő, lelki problémákkal küszködő személyek problémáira kínál válaszokat, meg lehet osztani vele bármilyen problémát. Valójában természetesen ahhoz hason-

ló, áttételes a célja a fejlesztőknek, ahogyan a közösségi média fejlesztőinek is: a termék maga a felhasználó. Az erős érzelmi töltetű, hiteles szövegek gyűjtése távlatilag hozzájárulhat ahhoz, hogy a mesterséges intelligencia pontosabban tudja bemérni és kezelni az emberi reakciókat.

A fejlesztők célja a normalizálás, a megjósolható reakciók irányába történő terelés, a status quo fenntartása. Andri Már alkalmazásakor is szembe-sül már ezzel a jellegzetességgel, számára szerencsés értelemben: szövegírói tapasztalata, illetve emellett főként az, hogy fiatal diákként egy rövid ideig a teológiai fakultásra iratkozott be, szinte tökéletes jelöltnek mutatja őt a mesterségesintelligencia-alapokra helyezett személyzeti osztály számára, egy olyan munkakörben, ahol épp a szövegírói-korrektori, illetve az istenképzetekkel kapcsolatos előzetes ismeretekre, érdeklődésre van szükség. Aztán persze váratlan irányban alakulnak tovább a dolgok.

A regény világában a költészet maga az anomália, az emberi viselkedés pedig a gépivel szemben ugyancsak anomáliákkal jellemezhető. A regény szövegébe bevágott, tudományos ismeretterjesztéshez kapcsolódó sajtócikkek ugyanezt az anomaliaszerű működést követik újra és újra a regény második felére ráérezhetünk arra is, hogy az ismétlődő mintázat itt voltaképpen az, hogy mindannyiszor a megmagyarázhatatlannak tűnő elemek mutatják meg, merre érdemes tovább keresgélni egyáltalán azt, hogy vannak még megoldatlan problémák, olyan modelleket kell kidolgozni tehát, amelyek ezeket is figyelembe veszik. Az optimális működésűnek látszó gépezet gyorsan és szenvtelenül feledkezik meg a kivételekről, és halad alapvetően téves, leegyszerűsített, tökéletlen modellezésű irányokba a probléma pedig éppen az, ha menet közben megfeledezünk arról, hogy a téves modellek téves, végig nem gondolt következtetésekhez vezetnek. Sigríður Hagalín Björnsdóttir szatirikus megoldása, hogy a regény vilá-

gában ez a szükségszerűen tökéletlen modellezésű gép kerül istenszerepbe. Az, hogy „újra kell indítani”, „fel kell támasztani”, az emberiség kultúrtörténetéből származó analógiák mellett a mindenkori újrakezdések, újragondolá-

sok, végső soron a kritikai megközelítések szükségességére is figyelmeztet.

Itt a cél tehát értelmiségiek számára: feladatunk anomáliák tudatos létrehozásával kizökkenteni a rendszert etikus hackerré válni.

HIT RACIONÁLIS ALAPOK NÉLKÜL? ALVIN PLANTINGA VALLÁSFILOZÓFIÁJA Alvin Plantinga: *Tudás és keresztény meggyőződés*

Rét Annának

■ A *Tudás és keresztény meggyőződés* (*Knowledge and Christian Belief*), a nagy amerikai keresztény analitikus filozófus, Alvin Plantinga valószínűleg utolsó könyve: a filozófus 2015-ben, nyolcvankét évesen írta, vallásfilozófiai nézetei – mindeneke előtt a 2000-ben megjelent, jóval terjedelmesebb és jóval „szakmaibb” *Warranted Christian Belief* (Megalapozott keresztény hit) – amolyan populáris-tömör összefoglalásaként. Egyszermind ez Plantinga első magyar nyelven megjelent könyve: a Casparus Kiadó csapatát (mindeneke előtt Békeffy Bálintot és Paár Tamást) és Tózsér Jánost, a fordítók szakmai tanácsadóját elismerés illeti meg azért, mert nemcsak átültették magyar nyelvre Plantinga sajátos analitikus filozófiai terminológiáját, hanem egy kitűnő bevezetővel is ellátták a könyvet. Plantinga keresztény filozófiája, a református¹ episztemológia („reformed epistemology”), amelyből mára egész vallásfilozófiai iskola született, abban foglalható össze, hogy nem sértjük a racionalitás normáit, nem vagyunk elmarasztalhatóak intellektuális felelőtlenségben, irracionalitásban, hogyha (a nem hívők számára is) kényszerítő érvek nélkül is hiszünk Istenben és a keresztény kinyilatkoztatásban. A vallásos hit nem támaszkodik önmagához képest külső alapokra. Éppen ezért Plantinga és

egész iskolája legfőbb ellenfele a keresztény filozófián-teológián belül az „evidencializmus” („evidentialism”), az a felfogás – amelynek a legjellegzetesebb megtestesítője Aquinói Szent Tamás koncepciója a hit és az ész viszonyáról –, amely szerint az istenhit csak akkor lehet igazolt, csak akkor fogadhatjuk el józan módon, hogyha kényszerítő vagy legalábbis valószínű észérvek szólnak mellette.

Az, hogy a „református episztemológia” elterjedhetett, elismerést nyerhetett a kortárs analitikus filozófiában, az mindeneke előtt az analitikus filozófia „poszt-empirista”, „poszt-pozitivistá” fordulatának köszönhető. E fordulat az ötvenes-hatvanas években játszódtott le. A fordulat során az analitikus filozófia túljutott a logikai pozitivizmus ama álláspontján, amely szerint csak az érzéki tapasztalatra épülő hétköznapi tapasztalati és természettudományos kijelentések tekinthetők igazoltnak, vagy egyáltalán értelmesnek – mindazok a meggyőződéseink, amelyek nem a tapasztalatra épülnek, vagy pusztán ta utológiák, a nyelv logikai konvencióit kifejező analitikus igazságok (ilyenek a logikai pozitivisták szerint a logika és a matematika állításai), vagy pedig – Hume-mal szólva – „szofisztika és képzelgés” – igazolhatatlan és értelmetlen filozófiai spekulációk (a logikai poziti-